

CANNAE MUHAREBESİ'NİN EKONOMİK NEDENLERİ VE TAKTİKSEL YÖNLERİ ÜZERİNE

Bahadır Emre KÜÇÜKKALAY

(Arş. Gör.)

<https://orcid.org/0000-0002-7289-1581>

be.kucukkalay@gmail.com

T.C. Süleyman Demirel
Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü
İktisat Tarihi Araştırma Görevlisi
Batı Çünür Kampüsü / ISPARTA

Geliş Tarihi: 03.01.2022

Kabul Tarihi: 25.02.2023

Derleme

DOI: 10.46953/askeritarih.1052820

Öz: Bu makale, Roma İmparatorluğu ve Kartaca arasında MÖ 216'da Kuzeydoğu İtalya'daki Apulia Ovası'nda meydana gelen Cannae Muharebesi'nin ekonomik nedenlerini incelemek ve muharebenin taktiksel stratejisini analiz etmek amacıyla kaleme alınmıştır. Makalenin temel soruları, "Emperyalistler arası bir muharebe olan Cannae'nin ekonomik nedenleri nelerdir ve o tarihten sonraki pek çok modern öncesi savaşta uygulanan çekiç-örs taktiği, bir savaş stratejisi olarak nasıl uygulanmıştır?" şeklinde formüle edilebilir. Söz konusu amaca ulaşmak ve çalışmanın temel sorularını çözümlmek için Cannae Muharebesi'nin ekonomik nedenleri tespit edilerek yorumlanacak ve muharebede izlenen savaş stratejisinin nasıl uygulandığı incelenecektir. Elde edilmesi umulan muhtemel sonuçlar, Cannae Muharebesi'nin birçok nedeni olmasına rağmen ekonomik olanların en başta geldikleri ve Hannibal'in bu savaşta taktiğinin ondan sonraki pek çok savaşta bir strateji olarak izlendiğidir.

Anahtar Kelimeler: Hannibal, Cannae, Roma İmparatorluğu, Kartaca, Savaş Tarihi, Savaş Taktikleri.

ON THE ECONOMIC REASONS AND TACTICAL ASPECTS OF THE BATTLE OF CANNAE

Abstract: This article was written to examine the economic reasons and analyze the tactical strategy of the Battle of Cannae, which took place between the Roman Empire and Carthage on the Apulia Plain in Northeast Italy in 216 BC. The main questions of the article can be formulated as "What are the economic reasons for Cannae, an inter-imperialist war, and how has the hammer-anvil tactic applied in many pre-modern wars since then been applied as a war strategy?" In order to achieve this aim and to analyze the basic questions of the study, the economic reasons of the Battle of Cannae will be determined and interpreted, and how the war strategy followed in the battle was applied will be examined. The possible results expected to be achieved are that although the Battle of Cannae had many causes, the economic ones came first and Hannibal's tactic in this war was pursued as a strategy in many wars that followed.

Key Words: Hannibal, Cannae, Roman Empire, Carthage, War History, War Tactics.

1. Giriş

Cannae Muharebesi, Roma ve Kartaca Devletleri arasında cereyan eden Pön Savaşlarının ikinci safhasında MÖ 216¹ yılında, İtalya Yarımadası'nın doğu kıyısındaki Apulia Ovası'nda meydana geldi. Bu savaş üç devre hâlinde gerçekleşmiş ve bir Fenike kolonisi olarak 800'de bugünkü Tunus sahilinde

¹ MS şeklinde belirtilmedikçe bundan sonraki bütün tarihler Milattan Önce (MÖ) olarak okunmalıdır.

kurularak geniş bir koloni devletine ulaşan Kartaca'nın yok olması ile sonuçlanmıştı. Pön Savaşlarının birinci devresi 264-241 yılları arasında 23 yıl, Cannae Muharebesi'nin içinde yer aldığı ikinci devresi 218-202 yılları arasında 16 yıl ve üçüncü devresi ise 149-146 yılları arasında 3 yıl sürmüştü. Böylece her iki devlet, 118 yılın 42 yılını birbirleri ile savaşarak geçirmişlerdi. Cannae Muharebesi, Roma ile Kartaca arasında 218 yılında gerçekleşen *Ticinus* ve *Trebia*, 217 yılında gerçekleşen *Trasimene* ve 202 yılında Kuzey Afrika'da, Kartaca kentinin güneybatısında gerçekleşen *Zama* gibi bir dizi muharebenin en büyüğü olarak 216 yılında İtalya Yarımadası'nda yapılmıştı.²

Pön Savaşları, her iki taraf için de maliyetli oldu. Yunanlı Tarihçi Polybius'a göre I. Pön Savaşı, süre, yoğunluk ve harekâtın çapı bakımından tarihin en büyük savaşıydı.³ 247'de yapılan bir sayımda, Pön Savaşlarının ilki başladığından beridir geçen 17 yıl boyunca Roma erkek nüfusunun %17, yani her yıl ortalama %1 oranında gerilediği ortaya çıkmıştı. Gemi kayıpları da çok fazlaydı. 255 yılında 140, 250'de 120 ve 243 yılında ise 200 kadar geminin bu savaşlarda batırıldığı hesaplanmıştı. Bazı kaynaklar bütün süreç içinde kaybedilen gemi sayısının 1.000 dolayında olduğunu ve bunların, her iki cephesinde beş sıra kürek bulunan *quinquereme* tarzı devasa gemiler olduğunu tahmin ediyordu.⁴ II. Pön Savaşı esnasında, iyimser bir tahminle 50.000 Romalı ölmüştü ki bu rakam Roma nüfusunun 1/6'sına ya da %5'ine karşılık geliyordu.⁵ Savaşların parasal maliyetleri hakkında ise bugün itibarıyla hesaplama yapmak mümkün değildir.

Roma ve Kartaca, MÖ III. yüzyılın ortalarına doğru sınır komşusu olmuşlardı ve o tarihlere kadar Kartaca; Kuzey Afrika, Sardinya, Korsika, İspanya ve Sicilya'nın batı parçasını kolonisi olarak kullanmaktaydı. Roma İmparatorluğu ise bu yıllarını İtalya'daki küçük kanton devletlerle mücadele ile geçirmişti. Kartaca başından beri sömürgeci bir politika izlerken Roma İmparatorluğu Akdeniz'e açıldıktan ve Pön Savaşları ile Kartaca'yı dize getirdikten sonra sömürgeciliğin kendisine sağladığı ekonomik imkânların farkına vararak bir imparatorluk olacaktı.

Roma İmparatorluğu, insanlık tarihinde organize olmuş sömürgeciliğin ilk örneğini vermekle kalmıyor, neredeyse bütün toplumsal ve ekonomik yapısını, ötekileri sömürmek ve köleleştirmek üzerine tesis ediyordu.⁶ Roma, entelektüel soyutlamalardan uzak durup salt eyleme yönelik bir görüntü

² Angela Coco; *Cause, Course, and Consequence: The Punic Wars (264 BCE to 146 BCE)*, Honors Thesis Collection, Wellesley College, USA 2019, s. 13-44.

³ Polybius; *The Histories*, C I-II-III, çev. W. R. Paton, Harvard University Press, Massachusetts, 2010, 13. 11.

⁴ Peter Jones; *Geldim Gördüm Yendim*, çev. Funda Sezer, Say Yayınları, İstanbul, 2016, s. 106.

⁵ John Rich-Graham Shipley (Ed.); *War and Society in the Roman World*, Routledge Press, New York, 1993, s. 45.

⁶ Bk. Simon Baker; *Eski Roma*, çev. Ekin Duru, 2. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2013. V. Diakov-S. Kovalev; *İlk Çağ Tarihi*, çev. Özdemir İnce, C II, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

çizmesine rağmen *-ki acta non verba* (konuşma hareket et) atasözü bunu temsil ediyordu- emperyalist politikalarının sürdürülebilirliğini sağlamak adına soyut düşünceler geliştirmişti. Bunlar Roma'nın yüceliğini ve Roma yurttaşlığının önemini vurguluyordu. Cumhuriyet, ideolojisinin merkezine, Roma'nın tanrısal bir işlevi olduğu görüşünü yerleştirerek yurttaşlarında kendilerini tanrısal bir amaca adama duygusu yaratmıştı. Roma'nın emperyalist ideolojisi ırkçı ve aşırı ulusçu bir görünümünden kaçınarak kendisine insancıl bir görüntü vermeye de özen gösteriyordu. Böylece fethettiği halklara güya barış ve uygarlık götürmekle kalmamakta, aynı zamanda onlara dostluk ve sevgi elini de uzatmaktaydı. Roma'ya göre, kendisine direnecek derecede budala ya da küstah olanların dışındaki herkes kazançlı çıkardı.⁷

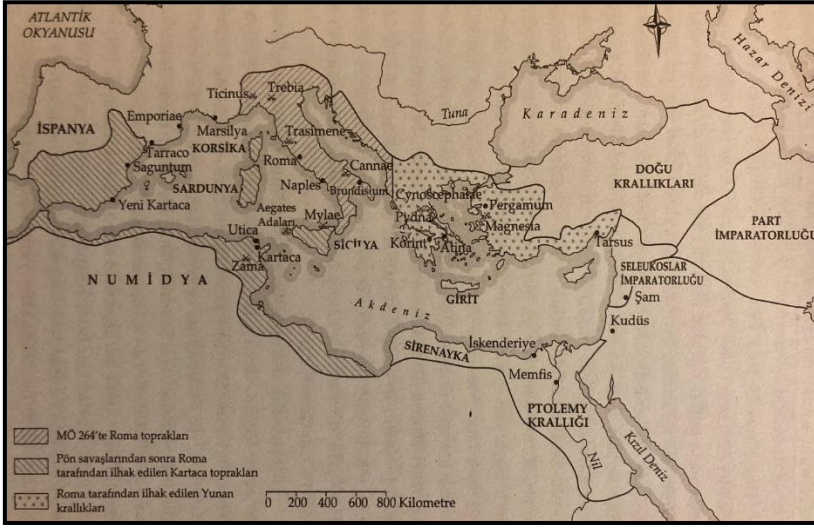
Roma'nın bu tutumu, Ozan Vergilius'un "Aeneas" isimli destanında açık bir şekilde şöyle ifade ediliyordu: "*Unutma, Ey Romalı! Egemenliğin altında yönetmek ulusları, yasalar koymak, barışı sağlamak, düşkünleri korumak, dik başlıları yola getirmek görevindir senin.*"⁸ Polybius, Romalıların tüm girişimlerinde güce güvendiklerine ve kendilerine bir görev belirlediklerinde bunu yerine getirmek zorunda olduklarını düşündüklerine vurgu yapıyordu. Polybius aynı zamanda, Roma'nın vatandaşlardan oluşan üstün askerî gücünü Akdeniz'deki diğer ordularla kıyaslarken şöyle diyordu: "*Romalılar ilk başta yenik düşseler bile güçlerini yenileyip savaşı sürdürürler. Romalılar ilkeleri ve aileleri uğruna savaşmışlarından, onların mücadele hızının kesilmesi olanaksızdır. Düşmanlarını yeninceye kadar inatla direnirler.*"⁹

---

⁷ Mehmet Ali Ağaoğulları-Levent Köker; *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, 6. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 27.

⁸ Vergilius; *Aeneas*, çev. İsmet Z. Eyüboğlu, 3. Baskı, Payel Yayınları, İstanbul, 2015, s. 182.

⁹ Simon Baker; *Eski Roma*, çev. Ekin Duru, 2. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 41-42.

Harita-1. MÖ 264'ten MÖ 146 Yılına Kadar Roma İmparatorluğu¹⁰

Roma kesinlikle militarist bir devlet, kırılğan bir güçtü. Askerî maharetinden emindi. Hakaretlerin öcünü alırken hızlıydı. Büyük kuvvetlerden yararlanma olanağına sahipti ve onları kullanmakta sakınca görmezdi. Savaşta bir sonuç elde edene kadar dövüşürdü. Emsalsiz bir savaş kazanma mekanizmasına ve bir dizi güdüleyici etmene sahipti.¹¹

Mesela Ozan Vergilius, İmparatorluğun kendinden üstünlüğünü, Tanrıların kralına şunu söyleyerek özetliyordu: “*Bu halka sınırsız güç verdim. Diğer halklar sanatta veya astronomide uzmanlaşacak olsa da Roma'nın rolü milletleri yönetmek ve insanlığa barış alışkanlığını öğretmektir.*” Bu yaklaşım, onların mazlumlara, yani teslim olanları esirgeyecekleri ve kibirli olan ve direnen tüm dünyaya karşı savaşacakları anlamına geliyordu. MS 4. yüzyılda yazan F. Vegetius, askerî bilim hakkındaki ders kitabında “*Barışı arayanlar savaşa hazırlıklı olmalı.*” diye yazıyordu.¹² Nitekim Roma İmparatorluğu her koşulda savaşa başvurmuyor, olayları basit bir şekilde çözmeyi amaçlıyordu. Onlar bazen savaş ilan etmekte gönülsüz olmalarına rağmen genellikle baskın olma ve tehditleri yok etme ihtiyacı hissediyorlardı.¹³

¹⁰ Baker; s. 49.

¹¹ Charles Freeman; *Mısır, Yunan ve Roma*, 3. Baskı, çev. S. Kemal Angı, Dost Yayınları, Ankara, 2010, s. 384. F. Engels Roma'nın kara gücü için “Henüz barutun bilinmediği bir çağda gözlemlenen en kusursuz piyade taktiği sistemini yaratmıştır.” demektedir.

¹² Flavius Vegetius Renuis; *Roma Savaş Sanatı*, çev. S. Özgüler, K. A. Çetinalp, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 80.

¹³ John P. McKay vd.; *A History of World Societies*, 5th Edition, Houghton and Mifflin Company, USA, 2000, s. 151.

Roma ekonomisi tarım, kıymetli madenler ve diğer doğal kaynaklarla bu emtiayı işleme, nakil ve değiş tokuş etme becerisine bağlıydı. İşlevsel bakımdan Cumhuriyet barış, güvenlik ve politik birlik sayesinde gelişen devasa bir ekonomik bölgeydi ve onu oluşturan parçaların esenliği için bütünüün işlerliği elzemdi. Roma'nın tahılını Afrika, Sicilya, Sardinya ve Mısır sağlıyor, orduyu Galya, Tuna Nehri çevresi ve Balkanlar doyuruyor, İspanya, Galya'nın güneyi ve Anadolu'nun, yani tümü ticari açıdan canlı olan bölgelerin nakden ödedikleri vergiler, asker ve memurların maaşlarını karşılıyordu. Sistem, devlet görevlilerinin yanı sıra, lüks mallar, levazım malzemeleri, mühimmat gibi ürünleri denizden ve karadan taşıyan tüccarlar, gemi kaptanları diğer erzak toptancılarınca ayakta tutuluyordu.¹⁴

Roma'nın aksine Kartaca'nın vatandaşlarından oluşan bir ordusu yoktu. Komutanlar Kartacalıydı fakat askerlerin çoğunluğu paralı askerlerdi ve şüpheli bir sadakate sahiptiler. Roma İtalya'daki müttefiklerine hatırı sayılır bir saygı ve toleransla yaklaşırken Kartaca, müttefiklerine daha çok aşağılayarak bakardı. Onlar da fırsat buldukça bunu Kartaca'ya karşı ayaklanarak gösterirlerdi. Bu iki devlet arasındaki bir diğer farklılık Kartaca'nın askerî insan gücü kaynağı büyük olmasına rağmen bu kaynakların Roma'nın sahip olduğu kaynakların büyüklüğüne ulaşamamasıydı.¹⁵

Kartaca'da Roma gibi bir ideolojik inanç etrafında olmasa da Kartaca'nın zenginleşmesi üzerine iş birliği yapmış bir oligarşik yapı vardı. Ama Roma'dan farklı olarak onun oligarkları daha fazla ticaretle meşguldüler. Roma kara gücüydü, Kartaca ise bir deniz gücüydü.¹⁶ Roma'nın deniz gücü yoktu ama Kartaca büyük bir donanmaya sahipti ve Kartaca Batı Akdeniz'de ticari bir monopoldü ve doğuda ise büyük bir ticari varlığa sahipti. Kartaca ekonomik bir güç merkeziydi. Kartaca gemileri Doğu Akdeniz'e İspanya'nın Batı Afrika'nın ve İngiltere'nin madenlerine ticari gezi düzenliyorlardı. Kartacalılar, köleler ile büyük ölçekli arazilerde tek ürün üreten Akdenizlilerdi.¹⁷

Kartacalılar bütün Batı Akdeniz kıyılarını ve adalarını kapsayan, büyük bir ticaret ve koloni imparatorluğu kurmuşlardı. Koloni ve ticaret acentalarını tam anlamıyla Afrika'ya (Leptis, Utica, Thapsus), bugünkü Fas kıyılarına, Güney İspanya'ya (Gades, Cadix), Batı Sicilya'ya (Panormos, Drepana, Lilaeum, Lilybaion), Korsika'ya, Sardinya'ya ve Balear Adalarına

---

¹⁴ Jane Burbam-Frederick Cooper; *İmparatorluklar Tarihi*, çev. A. A. Çağlayan, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s. 38-39.

¹⁵ Thomas F. X. Noble vd.; *Western Civilization*, Vol. 1, Houghton Mifflin Company, USA, 1998, s. 172.

¹⁶ Pön Savaşları başladığında durum böyleydi ancak savaşın henüz başlarında Campania kıyılarına vuran bir Kartaca gemisini model olarak kullanan Romalılar birkaç ay içinde 120 adet savaş gemisi inşa etmişler hatta ona, düşman gemilerine kanca gibi saplanarak onu kendine çeken ve deniz savaşını bir tür kara savaşıma dönüştüren *corvus* (karga burun) gibi yeni teknoloji eklemişlerdi.

¹⁷ Noble vd.; s. 172.

yaymışlardı. Boyun eğmiş halkları Kartacalı valiler yönetiyordu. Fenikeli denizcilerin girişimci ruhları, cesaretleri ve ustalıkları büyük zenginlikler getiriyordu. Afrika'nın okyanus kıyılarının zengin köleleri, altın tozu, fildişi, Britanya'nın kalayı, Kuzey Denizi'nin amberi Kartaca'ya getiriliyordu. Polybius, Kartaca'yı dünyanın en zengin kenti olarak tasvir etmişti.¹⁸

Kartaca'nın Akdeniz Adaları ve Avrupa ile de ticareti vardı. Hatta çoğu durumda bu iki bölge arasındaki ticarete bir aracılık rolü üstleniyordu. Mesela İtalya'nın güney ucundaki volkanik adalarda reçine üretiliyordu. Sicilya'daki diğer kentlerde Etna bölgesinden getirilen kükürt ticareti yapılıyordu. Birçok Akdeniz ülkesinde şarap üretiliyordu. Korsika'nın başlıca ürünleri bal mumu ve baldı. Elba'daki demir, Balear Adalarındaki meyve ve sığırlar ve daha ötede İngiltere'deki kalay ve bakır, hatta Baltık'taki kehribar da Kartaca ticaretinde yer alan malzemelerdi. Bu ticari faaliyetler sadece sahillerle değil aynı zamanda daha gerideki kabilelerle de yürütülüyordu. Böylece bu mallar İspanya'yı boydan boya geçerek Galya'nın içlerine taşınıyordu.¹⁹ Kartaca'nın Akdeniz ticaretinde kısa zamanda öne çıkmasında farklı bölgelerden gelen altın, gümüş, demir, bakır gibi değerli madenlerin ve çeşitli hayvanların yanında hızla artan nüfusunun ve ikili liman sisteminin de etkisi bulunmaktaydı.²⁰

Kartaca zenginliğini konumuna borçluymuştu. Kuzey Afrika kıyısındaki varlığına bir Fenike kolonisi olarak IX. yüzyılda başladı. Fenike kıyı kentleri VII. yüzyılda sırasıyla Asurlular, Mısırlılar ve Persler tarafından istila edilince Kartaca, Batı Akdeniz'deki diğer eski Fenike kolonilerinin ticaret için ideal biçimde odaklanacakları bağımsız bir kent olarak ortaya çıktı. Kartaca bu koloniler üzerinde yavaş yavaş egemenlik kurdu. Kuzey Afrika, İspanya, Sardinya, Sicilya ve Batı Akdeniz'deki diğer adalara yayıldı. Kuzey Afrika'da hükümdarlığı altında muhtemelen üç ila dört milyon arasında tebaası bulunuyordu. Güney İspanya'da, dünyanın bilinen en zengin gümüş madenlerinin birinden yararlanma olanağına sahipti. Zenginliğini metal ticaretinden sağladı; aynı zamanda da Kuzey Afrika'da, Batı Sicilya'da ve başka yerlerdeki verimli toprakları başarıyla kullandı. Kartaca'nın bu anlamda öncelikle ilgilendiği ticaret imparatorluğunun korunmasıydı ve bir donanmadan yoksun olan Roma, Kartaca için herhangi bir tehdit

---

¹⁸ Diakov-Kovalev; s. 81.

¹⁹ Alfred J. Church-Arthur Gilman; *Kartaca -Bir Afrika İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü-*, çev. Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul, 2021, s. 103-104.

²⁰ Clifford W. Mills; *Hannibal*, Infobase Publishing, New York, 2008, s. 27. Bugünkü Tunus'un Akdeniz sahilinde yer alan Kartaca Limanı iki bölüme ayrılmıştı. Bir liman girişinden sonra dikdörtgen olarak biçim verilmiş bir ticaret limanı bulunuyordu ve ticaret gemileri dikdörtgenin iki yanına demirleyebiliyorlardı. Bu dikdörtgenin kısa kenarından ise bir çember biçiminde şekil verilmiş ikinci bir askerî limana geçiliyordu. Buraya ticaret gemilerinin ve bireylerin girmeleri, hatta büyük duvarlarla korunan bu alana bireylerin duvarlar üzerinden bakmaları yasaklanmıştı. Bu ikinci limanda gemilerin tamirlerinin yapıldığı doklar da bulunuyordu.

oluşturmuyordu.²¹ 260'lı yıllara gelindiğinde bu iki devletin sınırları ve Akdeniz'deki ekonomik çıkarları birbiri ile temas ettiğinde Pön Savaşlarının fitili ateşlendi ve dünya tarihinin en şiddetli, uzun ve geniş alana yayılmış muharebeler serisi başlayacaktı.

İşte bu makale çalışması, fasıllarla da olsa toplamda 42 yıl sürmüş olan üç savaş dizisinin (I. II. ve III. Pön Savaşları) nedenleri içinde ekonomik olanların diğer nedenlerden daha baskın olduğunu göstererek II. Pön Savaşları içinde yer alan ve neredeyse bütün Pön Savaşlarını temsil eden Cannae Muharebesi'nin taktiksel yönlerini incelemek, hatta bu taktiksel yönler ile ekonomik nedenler arasında ilişki bulunduğunu göstermek amacıyla kaleme alınmıştır.

2. Pön Savaşlarının Ekonomik Neden ve Sonuçları Üzerine

Roma ile Kartaca arasındaki ilişkiler, Roma'da tarımcı ögelerin üstünlüğü devam ettiği ve iki devlet Greklerin ve Etrüsklerin kişiliğinde ortak düşmana sahip oldukları sürece dostça kalmıştı. Ama Roma dış ticaretinin gelişmesiyle birlikte, bu ilişkiler bozulmaya başladı. Roma tüccar ve sanayicileri, Yunanistan'daki Epirlerin kralı olan ve Güney İtalya'daki Tarenteum kentinin Roma'ya karşı kendisinden yardım istemesi üzerine Roma ile savaşa tutuşan Phrrhos'un Sicilya'da uğradığı bozgunun sonra, bütün adayı ele geçirecek duruma gelmiş olan Kartacalıların artan gücünden özellikle kaygı duymaya başladılar. 265 yılına gelindiğinde İtalya ile Sicilya arasındaki Messina Boğazı'na egemen durumda bulunan Messina kenti, 280 yılında Siracusa'dan gelerek kenti ele geçiren ve kendilerine *Mamertin* (Savaş Tanrısı Mars'ın oğulları) ismini veren paralı askerlerin Siracusa Kralı II. Hieron'un kendilerine misilleme yapmasından korkarak Kartaca'yı yardıma çağırması sonucunda Kartaca tarafından ele geçirilecekti. Böylece Kartaca sadece Messina'ya değil, bu isimle anılan Boğaz'a da sahip olmuştu.²² Bu durum karşısında Romalılar kaygılarının yersiz olmadığını anlamışlardı.

Kaygı, Messina'nın Kartaca tarafından ele geçirilmesinden hemen sonra yerini korkuya bırakmıştı.²³ Çünkü bu Boğaz, Sicilya ve Roma arasındaki bir köprüydü ve Romalılar buranın kontrolünün Kartaca'nın eline geçmesinin kendi güvenlikleri ve ticari faaliyetleri için bir tehdit olduğunu biliyorlardı. Messina Boğazı, Sicilya ve Roma ana karası arasında yer alan ve bir dizi küçük adanın bulunduğu boğaz olarak Roma'nın ihtiyacı olan bütün malların Tiber Nehri aracılığı ile Roma kentine akmasını sağlayan ana ticaret rotası üzerinde bulunuyordu ve bu yolun kontrol altında bulunması, İktisat

²¹ Freeman; s. 372.

²² Diakov-Kovalev; s. 83.

²³ Paul J. Burton; "First Punic War (264-241 BCE)", *The Encyclopedia of Diplomacy*, (Ed. Gordon Martel), 2018, s. 2.

Tarihçisi Herbert Heaton'un ifade ettiği gibi Tiber Nehri'ne her yıl giren 6.000 adet tahıl gemisinin Kartaca tarafından kontrol edilmesi, yani Roma'nın tahıl ihtiyacının tehlikeye girmesi anlamına geliyordu.²⁴ Üstelik Romalılar, o zamanlar bir kültür karışımı oluşturan Sicilya üzerinden topraklarını ve ekonomik faaliyetlerini genişletmek istiyorlardı. Sicilya'nın bir bölümünün Kartaca'nın kontrolü altına girmesi Roma'nın bu isteğini de örselemişti. Bu iki gücün birbiri ile olan temasının, onların ekonomik ve siyasal çıkarlarının çatışmasını beraberinde getireceği açıktı.²⁵

Pön Savaşlarında -özellikle İspanya ve Sicilya'nın egemenliğinin kime ait olacağı konusunun arkasında- Roma'nın tehdit altında olması değil bu bölgelerin ekonomik kaynaklarını kimin kullanacağı etkili olmuştu. Zira Roma'nın yürüttüğü savaşlar için mali kaynaklara, köleli üretim sistemine dayanan ekonomisi için de köle arzının sürekliliğine ihtiyacı vardı. Hatta savaşlar sonrasında Roma'nın kazandığı eyaletler, Romalıların aklına, başka ekonomik imkânlar olabileceği düşüncesini de getirmişti. Sardinya, İspanya ve Sicilya'dan gelen köleler ve altın, Romalıların gözünü açmıştı. Roma bu nedenden dolayı bu ülkelere İtalya ana karasındakiler gibi müttefikler gözüyle değil ama yönetilecek ve baskı altında tutulacak kaynaklar gözüyle bakacaktı.²⁶ Üstelik tıpkı Kartaca'da olduğu gibi Roma da özellikle I. Pön Savaşı'ndan sonra finansal güçlükler çekmeye başlayacaktı ve bunu aşmak için vatandaşlarının zengin olanlarından borçlanarak bu kişileri bazı silahlanma programlarına dâhil etmişti. Aynı zamanda Roma'nın hem İtalya içinde hem de dışında yürüttüğü savaşları finanse edebileceği parasal imkânları da yok düzeyine inmişti. Değerli madenlerin yokluğunda Roma, para basmak suretiyle de bu eylemlerini finanse edemiyordu.²⁷

Kartaca'nın da Pön Savaşlarına girmesinin ana nedenlerinden birisi ekonomikti. Akdeniz'de kurmuş olduğu ticaret imparatorluğunun devamlılığı Kartaca'nın hayatta kalması için son derece önemliydi. Mesela II. Pön Savaşı'ndan hemen önce Kartaca dikkatlerini İspanya'ya çevirmişti. Kartaca'nın burada koloni kurmasının nedeni, buralardaki gümüş ve demir maden yataklarıydı.²⁸ Buralara, köle emeğini öteleyerek suyun ve ocakların kullanıldığı yeni teknolojilerle donanmış devasa büyüklükte maden ocakları kurmuşlardı. Bu teknolojiye ek olarak 40.000 kadar da kölenin bu

---

²⁴ Bk. Herbert Heaton; *Avrupa İktisat Tarihi*, C I, çev. M. A. Kılıçbay-O. Aydoğuş, Teori Yayınları, Ankara, 1985, s. 48.

²⁵ Tom Wukitsch (Instructor); *Carthage and Roman North Africa*, ALRI History 303, 2011, s. 52. Brian Campbell; "Diplomacy in the Roman World (c. 500 BC-AD 235)", *Diplomacy and Statecraft*, Vol. 12, No. 1, 2001, s. 71.

²⁶ J. M. Roberts; *Dünya Tarihi*, C I, çev. İdem Erman, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s. 236-237.

²⁷ Daniel R. Stepaniuk; *Strategies of the Second Punic War*, Unpublished Master of Defence Studies, Canadian Forces College, Canada, 2014, s. 39-40.

²⁸ age.; s. 37.

madenlerdeki emeğinden faydalanılıyordu. Günde üretilen gümüş miktarı 5 tona ulaşıyordu. Bu uzak eyaletin savunma maliyetlerinin yüksekliğine rağmen, getirileri nedeniyle Kartaca buraya sahip olmayı tercih etmişti.²⁹ İberia (İspanya) Yarımadası'ndaki Kartaca şehirlerinin liderliği, oradaki iç bölgelerin de etkisi ile Kartaca gücünün önemli bir göstergesiydi. Kartacalılar bu bölgedeki paralı askerleri savaşlarında, altın, gümüş ve diğer metalleri askerlerine ve denizcilerine ödeme yapmak için, İspanya kerestesini ise gemilerini inşa etmek için kullanıyorlardı. Özellikle I. Pön Savaşı'ndan sonra Kartaca, Yarımada'daki etkisini ve gücünü bu kaynakları kullanmak için arttırmıştı.³⁰

Aslında Pön Savaşları gündeme gelmeden çok önceki bir tarihte, 509 yılında imzalanan bir antlaşma ile Roma ve Kartaca arasındaki egemenlik ve ticari aktivite alanları belirlenmiş bulunuyordu. Bu antlaşma ile Kartaca Sicilya'nın batısı, Sardinya ve Cape Bon Burnu'nda (Tunus) etkinliği ele geçirmişti. Roma buralarda kendisine bir dehliz açarak avantaj elde etmek amacı güdüyordu ancak bunun için askerî bir harekâta gerek duymamıştı. İlk antlaşmadan 161 yıl sonra, 348 yılında Roma, Kartaca ile kendi ilgi alanlarını içeren ve gelişen diplomatik temaslarını gösteren bir başka antlaşma daha yapmıştı.³¹ Bu iki devletin karşılaşması nedeniyle Pön Savaşları başladığı zaman Roma ile Kartaca arasında 348 yılında imzalanan bu ikinci antlaşma hâlâ yürürlükte bulunuyordu.

Pön Savaşlarının nedenlerinin ekonomik olmasının en önemli göstergelerinden birisi I. ve II. Pön Savaşları sonrasında, savaşı kazanan Roma İmparatorluğu'nun dikte ettiği barış koşullarının büyük bölümünün Roma'nın ekonomik çıkarlarını korumasına ve birtakım yeni ekonomik çıkarlar elde etmesine işaret ediyor olmasıydı. Nitekim I. Pön Savaşı sonrasında Roma, Kartaca'dan Sicilya'yı boşaltmasını ve on yıl içinde 3.200 talent (80 ton) gümüş ödemesini, II. Pön Savaşı'nın Kuzey Afrika'da 202'de yapılan son muharebesi olan Zama Muharebesi'nden sonra ise Kartaca'nın 10.000 talent (245 ton) gümüş ödemesini, silahlanmayı bırakmasını, donanmasını Roma'ya teslim etmesini ve Sardinya ve Korsika Adalarından çekilmesini istemişti.³² Bu istekleri ile Roma'nın bir yandan savaşlar için katlandığı maliyetleri tazmin etmek bir yandan da Kartaca'nın Akdeniz üzerindeki üstünlüğünü kırarak İtalya'da sağladığı üstünlüğünü Akdeniz'e taşımak istediği açıktı.

---

²⁹ Jones; s. 115. Gregory Daly; *Cannae: The Experience of Battle in the Second Punic War*, Routledge Press, London, 2005, s. 9.

³⁰ Mary T. Boatwright vd.; *The Romans -From Village to Empire-*, Oxford University Press, New York, 2004, s. 111.

³¹ Wukitsch (Instructor); s. 4.

³² Goke Akinboye; "Why was Carthage Destroyed? A Re-Examination from an Economic Perspective", *Journal of Philosophy and Culture*, 5 (1), 2014, s. 129. Halil Demircioğlu; *Roma Tarihi*, 2. Baskı, C 1, B. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 224-226. Baker; s. 51-53.

Çünkü Roma büyüdükçe Sicilya, Korsika, İspanya, Sardinya, Mısır ve hatta Kuzey Afrika kendi tüketimini karşılama için önem arz etmeye başlamıştı. Zira Roma, inşa ettiği yol ve deniz ticaret ağları ile her yolun Roma'ya çıktığı büyük bir tüketim merkezi, sömürgelerinden gelen gıda maddeleri ile beslenen bir devlettir.³³

Pön Savaşlarının patlak vermesinin sebebi olarak siyasal egemenlik ve ekonomik çıkarların çatışmasının ötesinde başka nedenlerinin bulunduğunu ileri süren araştırmacılar da vardı. Örneğin G. Brizzi'ye göre II. Pön Savaşı'ndan önce Barcaların³⁴ İspanya'daki planları yeni kaynak bulma amacından fazlasını taşımaktaydı. Barcalar, İskender gibi askerî komutanlardan etkilenmiş ve Roma'dan intikamlarını aldıktan sonra Kartaca'da zayıflayan oligarşik yapıyı yıkarak iktidarı ele geçirmeyi amaçlamışlardı. İspanya toprakları ise paralı askerlerin sadakatini güvence altına almayı ve zengin nüfusu ile orduya kaynak sağladığı için bu amaca yönelik olarak kullanmaya uygundu.³⁵ Mills'e göre ise Pön Savaşları her ne kadar Roma ve Kartaca arasındaki siyasi ve ekonomik anlaşmazlıklardan başlamış gibi görünse de bu savaşlar insan doğasından kaynaklanan bazı özellikler nedeniyle ortaya çıkmış görünmekteydi. Buna göre, bir grubun belirli bir genişleme sonrasında kendisine bir düşman bularak üstünlüğünü gösterme çabası bu savaşların temel nedeni olmalıydı.³⁶

Pön Savaşlarının birtakım ekonomik ve siyasal sonuçları da olmuştu. İlk olarak savaşlar sonrasında Roma için köle arzında bir artış gerçekleşmişti. Savaşın sonunda Sicilya'nın Panormus, Agrigentum, Camarina ve Selinus gibi kentleri talan edilmiş, halkları köleleştirilmişti. Mesela 261 yılında Agrigentum'da, köleleştirilen insanların sayısının 25.000'e ulaştığı söylenmektedir.³⁷ İkinci olarak fethedilen yerlerde kurulan plantasyon sisteminin,³⁸ oralardan ucuz buğday geldiği için Roma'daki küçük çiftçiliği yok ettiğini söylemek mümkündür. Böylece Roma'da zirai toprakların belirli ellerde yığılması ve büyük çiftlik anlamına gelen latifundia tarzı üretim süreci

---

³³ David Kessler-Peter Temin; "The Organization of the Grain Trade in the Early Roman Empire", *Economic History Review*, 60, (2), 2007, s. 315.

³⁴ Barcalar, Roma İmparatorluğu'na olan düşmanlıkları ile bilinen Kartacalı bir ailedir. Barca kelimesi Fenike dilinde yıldırım anlamına gelen *barak* kelimesinden türemiştir. Ailenin başı MÖ 270-229 yılları arasında yaşamış olan Hamilkar Barca'dır. Hamilkar Barca'nın Hannibal, Hasdrubal ve Mago isminde üç oğlu vardır ve çocukların tamamı II. Pön Savaşı esnasında Roma ile yapılan savaşa katılmışlardır. Bk. Cornelius Nepos; "Hamilcar ve Hannibal", çev. Mehmet Ali Kaya, *Belleten*, C 54, S 211, 1990, s. 1221-1232.

³⁵ Giovanni Brizzi; "Dünyanın Fethi: MÖ 264-121", *Antik Roma*, Ed. Umberto Eco, çev. L. T. Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2021, s. 73.

³⁶ Mills; s. 30.

³⁷ Tim Cornell-John Matthews; *Roma Dünyası*, çev. Şadan Karadeniz, Atlaslı Büyük Uygurluklar Ansiklopedisi, C 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 44.

³⁸ Plantasyon sistemi, ticaret yapmak ve sanayide kullanmak için zirai üretim yapmak amacıyla oluşturulmuş büyük ölçekli tarımsal işletme veya tarımsal alan aracılığıyla yapılan üretimi ifade etmektedir.

de başlamıştı. Köle nüfusundaki artış ile yerlerinden edilen şehirli fakir işçi ve çiftçi sınıfların hoşnutsuzluğu büyümüşü ve son olarak tüccarlardan, borç verenlerden, madenleri, yolları işleten ve vergi toplayan orta sınıfın doğması ve savaşın kazancından büyüyen yeni bir gösterişli sınıfın ortaya çıkması olmuştu.

Roma'nın sosyal yapısı küçük çiftçilikten karmaşık bir lükse yönelen bir topluma dönüşmüştü. Zengin ve fakir arasındaki ayrım hiç olmadığı kadar açılmıştı. Disiplin ve devlete olan hizmet anlayışı da bu ölçüde zayıflamıştı.³⁹ Roma için zaferin yağma ve nimetleri, lüks bir yaşantı ve sağladığı konum itibarıyla savaşı çekici kılarken aristokrat seçkinler için savaş, siyasi başarıya giden ana cadde, bireyin şan ve mevki elde etmesinin tek yolu olmuştu. İtalya'da toprağın kamulaştırılması, Roma için kendi dışında yerleşecek fazladan bir nüfus yarattığı için sosyal gerilimler kontrol altına alınabilirdi. Roma'nın müttefiklerinden beklediği tek yükümlülük, savaşta askerlere yiyecek ve diğer gerekli şeyleri sağlamasıydı. Bunun yanında onlar üzerindeki üstünlüğünü sürekli kılması da sık sık tekrarlayacağı seferlere bağlıydı. Ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan bütünleşmiş bir dizi güç, böylece faal bir savaşa arzusu yaratıyordu.⁴⁰

Yurttaşların büyük bir bölümünün zenginleşmesine yol açan Kartaca Zaferi Roma politikasında, deniz ötesinde yeni topraklar fethini gündeme getirdi. Yönetimde bulunan aristokrasi içinde bile bizzat ticarete atılan ya da azatlıları aracılığıyla ticaret yapan senatörler görüldü. Sonuçta, saflarında isyancı Kartaca ücretli askerlerin de savaştığı Sardinya ve Korsika Adaları işgal edilip Roma eyaletleri hâline getirildi. Yeni efendiler, ada halkını, insan avı için özel olarak yetiştirilmiş köpeklerle yakalayıp köle olarak sattılar.⁴¹

Birinci Pön Savaşı sonrasında, başta sanayici ve tüccarlar olmak üzere Roma toplumunun üst sınıflarının zenginliği artmıştı. Romalı tüccarlar, Capua, Tarentum ve Sirakuza'nın ticaret ilişkilerinin mirasını topladılar. Kendilerine sadık olmayan müttefiklerden yapılan zor alımlar sayesinde, devletin toprakları önemli oranda artmış ve bu toprakların hemen hemen tümü, savaş kârlarının ve ganimetlerinin fazlasını tarımsal alana yatıran büyük iş adamlarının ellerine geçmişti. Halkın ise toprak dağıtımını istememesini sağlamak ve bu konuda tepkileri yatıştırmak amacıyla 190-180 yılları arasında, Campania, Bruttium ve Galya Casilpina'da yıkılan kentlerin yerine yeni koloniler kurulmuştu. Zayıf düşüp saygınlığını yitiren halk temsilcileri uzun süre siyaset sahnesinden uzaklaştı ve hızla gelişen Roma zenginler sınıfı karşısında muhalefetten vazgeçti. Bu nedenlerle, Kartaca Zaferi'ni izleyen

³⁹ Robert E. Lerner vd.; *Western Civilization*, 11th Edition, W. W. Norton and Company Inc., USA, 1988, s. 181.

⁴⁰ Freeman; s. 384.

⁴¹ Diakov-Kovalev; s. 86.

yıllarda Roma politikası, zenginleşen soylu sınıf ve durmadan büyüyen servetleri, savaş malzemesi sağlanması ve kolonilerin gelirlerine dayalı atlılar tarafından çizilen doğrultuda hiçbir engelle karşılaşmaksızın ilerledi. Akdeniz'in batı havzasının fethi tamamlanınca yayılmacı tutkuları sınır tanımayan Roma'nın yönetici sınıfları, hemen doğunun fethine hazırlanmaya başladı.⁴²

Roma dünyasına ilk büyük gümüş akışını, I. Pön Savaşı'nı takiben Kartacalılar tarafından ödenen tazminat oluşturmuştu. O zamandan önce Roma gümüş sikkeleri çok küçük ölçekteydi. Hatta denarius olarak bilinen Roma parası Hannibal ile olan mücadele zamanında basılmıştı. Esas olarak II. Pön Savaşı'ndan itibaren Roma, bütün Akdeniz dünyasının birikmiş zenginliğine aşama aşama elini uzattı. İlk olarak Kartaca ve İspanya, sonrasında Makedonya, Yunanistan, Asya, Numidya, Galya ve sonuçta doğudaki bazı bölgeler ve Mısır Roma'nın kasasını beslediler. Tarentum, Siracusa, Kartaca ve Korint gibi zengin kentler sömürüldü.⁴³

II. Pön Savaşı, Roma'nın 133 yılında tamamlamış olacağı bütün Akdeniz'in fethinin gerçekleştirilmesine işaret ediyordu. Zengin madenleriyle İspanya, 148'de Makedonya ve 146'da Afrika ve Yunanistan'ın yapılacağı gibi 206'da bir Roma eyaleti hâline getirildi. Roma altmış yıl içinde Akdeniz'in en zengin bölgelerinde egemenlik tesis etmiş durumdaydı. Dahası, İtalyan tüccarlar kendileri için bir dayanak noktası kazanarak henüz fethedilmemiş doğuda, Galya'da ve Numidya'da görünmeye başladılar. Bir başka sonuç köleli üretim tarzının savaşlardan, korsanlıktan ve köle olarak doğmaktan dolayı artan nüfusları sayesinde yeni bir tarz olarak ortaya çıkmasıydı.⁴⁴

3. Cannae Savaşı'na Giderken Askerî Teşkilat

VI. yüzyılda krallıktan cumhuriyete geçişle birlikte Roma ordusunun yönetimi, Roma senatosunun kararına bağlı olarak onun atadığı bir konsül tarafından yönetilmeye başlandı.⁴⁵ Ama zaman içinde bu konsüllerin sayısı, diktatörlüğü önlemek ve alınan kararların tartışma ile alınmasını sağlamak için ikiye çıkarılacaktı. Savaş zamanında her konsülün emrinde *Milites* ismi verilen 3.000 adet ağır piyade, Velites ismi verilen 1.200 adet hafif piyade ve

---

⁴² *age.*; s. 94-95.

⁴³ Christopher Howgego; "The Supply and Use of Money in the Roman World 200 BC. to AD. 300", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 82, 1992, s. 4-5. Harold Matigly; "The First Age of Roman Coinage", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 19, 1929, s. 21.

⁴⁴ Jean Paul Morel; "Early Rome and Italy", *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*, (Ed. Walter Scheidel vd.), Cambridge University Press, UK, 2008, s. 503-504.

⁴⁵ Freeman; s. 361. Baker; s. 42.

300 süvariden oluşan bir *Legio* bulunmaktaydı.⁴⁶ Bu dönemde *Falanks* düzeninde çarpışan Roma ordusu⁴⁷ sefer mevsiminin başlangıcı olan mart ayında konsüllerin emri ile toplanmaktaydı.⁴⁸ Uygulanan bu sistemin iki adet zayıflığı bulunuyordu. İlki ordunun her sefer dönüşünde dağıtılması ve bir sonraki sefer mevsiminde tekrar toplanması,⁴⁹ ikincisi ise askerlerin çiftçi kökenli olmasıydı.⁵⁰ Bu durum hem seferlerin süresini kısaltıyor hem de Roma tarımının ve dolayısıyla iktisadi hayatının sekteye uğramasına neden oluyordu.

356-290 yılları arasında Roma ordusunun yapılanmasında bir dizi değişiklik yapıldı. M. Furius Camillus orduyu hizmet süresine göre düzenlerken bu değişiklik Appius Claudius Caesus'un *Manipulus* sistemi ile desteklenmiş ve Cumhuriyet Dönemi Roma ordusunun ana yapısı oluşturulmuştu. Manipulus kelime olarak "avuç dolusu" veya "bir tutam" anlamına geliyordu.⁵¹ Değişiklik ile Falanks düzeni terk edilerek en küçük taktik birim Manipulus olmuştu.⁵² Bu sistemde Manipulus Legiosu üç hatlı (*Triplex Acies*) savaş düzeni benimsendi.⁵³ Bu dizilimde her birini bir adet *Centurio*'un kontrol ettiği iki adet *Centuria*'dan oluşan 10 adet *Hastati*, *Principes* ve *Triarii* Manipulus'u bulunmaktaydı. *Centurion*lardan Sağ *Centuria*'yı kontrol eden Sol *Centuria*'ya kıyasla rütbece üstün bulunmakta ve Manipulusun komutasını üstlenmekteydi.⁵⁴

Centurion komutasında sayıları 120'yi bulan Manipuluslar (*Triarii* Manipulus'u 60 kişiden oluşmaktaydı.) savaş meydanında aralarında boşluklar bulunarak dizilmekteydi.⁵⁵ İlk hattı oluşturan 10 *Hastati*

---

⁴⁶ Z. Mutlu Özusağlam; *Marius'un Ordu Reformu Öncesi ve Sonrasında Legio'nun Kuruluş ve Muharebe Düzeni*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, s. 18-19'dan: J. Ullrich; *Das Kriegswesen im Wandel der Zeiten*, Leipzig, 1940, s. 24. *Legio* isminin kökeni seçmek anlamına gelen *lego* ya da *eligo*'ya dayanmaktaydı. Bunun nedeni seçilen vatandaşların Roma için tüm çabalarının ve sadakatlerinin istenmesiydi. Bk. Renatus; s. 57.

⁴⁷ Lawrence Keppie; *The Making of the Roman Army: From Republic to Empire*, Routledge Press, London, 2005, s. 7. Falanks düzeni, ağır piyadelerin saflar hâlinde arka arkaya durdukları ve uzun mızraklarla ileriye doğru hamle yaparak kitle gücünden yararlanarak savaşmaları olarak uygulamaya geçmişti. Açık alanlarda büyük bir kitle olarak hamle yapmaya dayanan bu savaş düzeni dar alanlarda ve manevra yapmayı gerektirecek durumlarda kullanışsız olduğu için Roma Dönemi'ne gelindiğinde küçük birlikler hâlinde organize olmak şekline dönüşmüştü.

⁴⁸ Healy; s. 29-31. Falanks düzeni hakkında detaylı bilgi için bk. Myke Cole; *Legion Versus Phalanx: The Epic Struggle for Infantry Supremacy in the Ancient World*, Osprey Publishing, London, 2018.

⁴⁹ McNap; s. 37.

⁵⁰ Baker; s. 27.

⁵¹ McNap; s. 33.

⁵² Adrian Goldsworthy; *Cannae*, Cassell Publishing, London, 2002, s. 46.

⁵³ Michael J. Taylor; "The Evolution of the Manipular Legion in the Early Republic", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 69 (1), 2020, s. 38-40.

⁵⁴ Polybius; s. 6, 24.

⁵⁵ Bk. Michael J. Taylor; *Roman Infantry Tactics in the Mid-Republic: A Reassessment*, *Historia*, 63 (3), 2014, s. 301-322.

Manipulusu'nun arkasına, Hastati Manipuluslarının boşluklarına gelecek şekilde Principes Manipulusları yerleştirilmekte ve Principes Manipuluslarının arkasına ve onların aralarındaki boşluklara gelecek şekilde ise Triarii Manipulusları konuşlandırılmaktaydı. Savaşın kaderini belirleyen Triarii'ler hattın en arkasında diz çökerek kalkanlarının altında beklemekte ve Hastati ve Principes hattının çökmesi ya da sonuç elde edememesi durumunda savaşa girmektedirler.⁵⁶ Her Manipulus'un arasında bulunan boşluklar Velites'in düşmanı taciz etmesinden sonra çekilmesine yardımcı olmalarına ek olarak Hastatilerin ya da Principeslerin de bu gediklerden çekilerek Triariiler ile tek bir hat oluşturmasına yardımcı olmak amacıyla oluşturulmuştu.⁵⁷

Velitesler *Parma* ismi verilen küçük yuvarlak bir kalkan, kılıç ve ciritlerle donatılmakta ve ayırt edilmek için başlarına kurt derisi geçirmektedirler. Hastatiler *Gladius* ismi verilen kılıç kullanıyorlardı. Buna *Scutum* ismi verilen oval, altından ve üstünden demir ile güçlendirilmiş bir kalkan eşlik ediyordu. Scutum ve Gladius'a ek olarak askerlerin iki adet *Pilum*'u bulunmaktaydı. Bu Pilumlar düşmana yaklaşıldığında atılmakta ve çarpışma öncesi düşmanın yıpratılması amaçlanmaktaydı. Hastatiler ve Principesler benzer teçhizatlar kullanırken Triariiler Gladius'un yerine uzunluğu 2 metreye ulaşan *Hastae* ismi verilen mızraklar kullanmaktaydılar.

Kartaca'nın siyasi ve askerî yapısı hakkındaki bilgiler ise sınırlıdır. Aristokratların yönettiği bir cumhuriyet olan Kartaca'da iki adet *Suffet* yalnızca sivil idare ile ilgilenirken⁵⁸ Roma'dan farklı olarak ordunun yönetimine karışmamakta ve komutanlar soyluların arasından seçilmekteydi.⁵⁹ Kartaca'nın nüfusu, Romalıların aksine geniş çaplı bir ordu oluşturmak için yeterli değildi ve halk sadece tehlike durumunda silahlına alınmaktaydı.⁶⁰ Kartaca'da, ordunun insan gücü eksikliğini Numidialılar, Libyalılar, Ligurlar ve Keltlerden oluşan paralı askerler dolduruyorlardı.⁶¹

Kartaca piyadeleri farklı teçhizatlar kullanmaktaydı. İspanyollar, Romalıların Scutumuna benzeyen *Scuteri* isimli bir kalkan ile kendilerini savunurken Yunanların kullandığı *Kapris* ya da Romalıların Gladius'unu andıran *Falcata* isimli kısa kılıçlarıyla düşmana saldırmaktaydılar. Hannibal'ın süvarilerini ise Numidialılar oluşturmaktaydı. Doğu Afrika sahillerinde 840 kilometre boyunca uzanan engebeli arazide at binen Numidialı süvariler küçük hızlı atlarını dizginsiz kullanarak tüm kontrolü

⁵⁶ Rénatus; s. 46-47.

⁵⁷ Taylor; "The Evolution of the Manipular Legion in the Early Republic", s. 49-50. Ayrıca bk. Polybius; s. 6, 22-23. McNap; s. 36. Santosuosso; s. 17.

⁵⁸ Demircioğlu; s. 213.

⁵⁹ Goldsworthy; *Cannae*, s. 51.

⁶⁰ age.; s. 30-31.

⁶¹ Diakov-Kovalev; s. 81.

bacakları ile sağlarılarken fırlattıkları küçük ciritler ile düşmanı taciz etmekteydiler.⁶²

Bu ana kuvvetlere ek olarak sapancılar ve filler de Kartaca ordusunun temel birimleri arasında yer alıyordu. Balear Adalarından toplanan bu sapancılar düşmanın ana unsurlarını taciz etmekte ve piyadelerine zarar verebilmekteydi. Kartaca ordusundaki en ünlü kuvveti şüphesiz filler oluşturmaktaydı. Hortumları, ayakları ve gövdeleri zırhlar ile kaplanan bu fil birimi Hindistan fillerinden kısmen daha küçük olan Afrika fillerinden oluşturuluyordu.⁶³ Savaş fillerinin ilk görevi savaş meydanında çarpışma öncesinde düşmanı korkutucu görüntüleri ile psikolojik olarak yıpratmak, ikinci görevleri ise savaşın başlangıcında düşman hatlarına yaptıkları saldırı ile düşmanın düzenini bozmaktı.⁶⁴

I. Pön Savaşı'ndan sonra Kartacalılar, Hamilkar Barca'nın komutanlığında İspanya'ya yerleşerek orada Yeni Kartaca isminde bir kent kurmuş ve bu bölgelerin ekonomik zenginliğinden faydalanmaya başlamışlardı. Böyle yaparak Kartacalılar Akdeniz'de kaybettikleri etkinliklerini yeni topraklarla karşılamak ve buradan elde ettikleri gelirlerle I. Pön Savaşı'nın kendilerine yüklediği ekonomik yükümlülükleri yerine getirmek ve ticaret hacimlerinin daralmasını önlemek istiyorlardı. Üstelik elde ettikleri gelirler nedeniyle askerî güçlerini yeniden toparlamayı başarmışlardı. Bu nedenle de yeterli güce sahip olduklarını düşünen Kartacalılar, Roma'nın bağımlısı bir devlet olmayı ve kentlerinin Roma tarafından aşağılanmasını kabul etmiyorlardı.⁶⁵

Barcaların İspanya'daki bu genişlemesi Pirene Dağlarının ötesinde bulunan Massilia (bugünkü Marsilya) kenti tarafından hoş karşılanmamıştı. Kartaca'nın İberyaya ayak basması ile bu kentin İspanyol mallarına ulaşımı zorlaşmış ve şehir ana ticaret rotası üzerindeki kontrolünü kaybetmişti. Marsilya kenti, Kartaca gibi güçlü bir devletle ticari rekabet içerisine girmek istemediği için Romalılardan yardım istedi. Roma, Rhone Nehri ve Galya gibi bölgelerden kendilerine bilgi aktaran bu kente yardım etmeyi kendi çıkarlarına da uygun olduğu için hemen kabul etti.⁶⁶ Üstelik Kartacalılar yeni kurmuş oldukları kent ile Saguntum kentine de komşu olmuş ve ona baskı yapmaya başladıkları için de Roma'nın dikkatini çekmişlerdi. Bunun üzerine Romalılar 226 yılında Kartaca'nın İspanya'daki yayılmasını kontrol etmek amacıyla elçiler göndererek Hamilkar Barca'nın yerine geçen Hasdrubal ile Ebro Nehri

---

⁶² Bk. Healy; s. 23. Mills; s. 19.

⁶³ Goldsworthy; *Cannae*, s. 34.

⁶⁴ Mills; s. 19.

⁶⁵ Goldsworthy; *Cannae*, s. 149-150.

⁶⁶ Mark Healy; *Cannae 216 BC: Hannibal Smashes Rome's Army*, Osprey Publishing, Oxford, 1994, s. 8. Akinboye; s. 130-132.

Antlaşması'nı imzaladılar ve Kartaca'nın bu nehrin doğusuna geçmemesini garanti altına aldılar.⁶⁷

Yapılan antlaşmaya rağmen kısa bir süre sonra Hasdrubal'ın yerine geçen Hamilkar'ın oğlu Hannibal Barca, 219 yılında Saguntum'u işgal etti. Bunun üzerine Roma, Marcus Fabius Buteo başkanlığında Quintus Fabius Maximus, Lucius Aemilius Paulus, Marcus Livius Salinator'un bulunduğu elçileri Kartaca'ya gönderdi. Her ne kadar Romalılar Ebro Nehri Antlaşması'nı hatırlatsalar da Kartacalılar bu anlaşmayı tanımadıklarını söyleyerek II. Pön Savaşı'nı resmî olarak başlattılar.⁶⁸ Bu savaş içinde değişik muharebeler gerçekleşecekti ama İtalya topraklarındaki Cannae Muharebesi bunlar içindeki en kanlısı, sonuçları en kapsamlı olanı ve tarihte özellikle izlenen savaş taktiği açısından en çok konuşulana olacaktı. Kartaca ve Roma ordularına farklı askerler komuta etse de savaşın sonlanmasında Kartacalı Hannibal Barca ile Romalı Publius Cornelius Scipio gibi iki dahi komutanın stratejileri etkili olacaktı.⁶⁹

Roma'nın kazandığı muharebelerde toplumsal zihniyetin ve kuruluşundan itibaren geçirdiği karmaşık askerî dönüşümlerin de etkisi bulunmaktaydı.⁷⁰ Roma'da vatandaşlık görevi olarak görülen askerlik ile devletin varoluşu arasında sıkı bir ilişki vardı. Bu ilişki, şan (*gloria*), ruhun yüceliği (*magnitudo animi*), onurluluk (*dignitas*), otorite (*auctoritas*), ciddiyet (*gravitas*), tanınırlık (*honos*) ve soyluluk (*nobility*) gibi erdemlerle pekiştirilmekteydi. Bir şahsa ya da klana verilen şan (*gloria*) bunlardan en önemlisiydi.⁷¹ Bu nedenle de toprak sahibi olan ve teçhizatını kendisi temin eden⁷² her vatandaş kendi zenginliğini ve zafer payını korumak ve ailesini onurlandırmak adına savaşa katılırdı.⁷³ Böylece bireysel zenginlik ve askerî yapı ve zafer ile zenginlik arasında bir ilişki kurulmuş oluyordu.

4. Cannae Muharebesi ve Hannibal'ın Taktiği: Örs-Çekiç

Saguntum'un Kartaca tarafından istila edilmesi ile II. Pön Savaşları başlamış oldu. Roma hemen iki ordu oluşturdu. İlki Publius Cornelius Scipio öncülüğünde İspanya'ya, ikincisi Tiberius Sempronius Longus komutasında

---

⁶⁷ Brizzi; s. 73.

⁶⁸ Goldsworthy; *Fall of Carthage*, Cassell Publishing, London, 2000, s. 145.

⁶⁹ Bu iki askerî dahi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bjorn Flapper; *The Greatest Generals of the Second Punic War*, Master Thesis, Leiden University, Leiden, 2012.

⁷⁰ A. Mesud Küçükkalay; *Dünya İktisat Tarihi*, 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2021, s. 91-93.

⁷¹ Antonio Santosuosso; *Storming the Heavens: Soldiers, Emperors and Civilians in the Roman Empire*, Westview Press, Colorado, 2001, s. 21.

⁷² Chris McNab, (Ed.); *The Roman Army: The Greatest War Machine of the Ancient World*, Osprey Publishing, Oxford, 2010, s. 36.

⁷³ Özüsağlam; s. 15, 17. Baker; s. 76-77. Roma ordusunda kullanılan savaş teçhizatları hakkında detaylı bilgi için bk. M. C. Bishop-J. C. Coulston; *Kartaca Savaşlarından Roma'nın Düşüşüne Roma Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, çev. Samet Özgüler, Selenge Yayınları, İstanbul, 2020.

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2022, Sayı 34: 1-29

Afrika'ya gönderildi. Scipio Hannibal'ı İspanya'da tutacak, Longus ise Afrika'dan gelen yardımların önünü kesecekti. Romalıların bu stratejilerine karşılık Hannibal'ın iki tercihi vardı. İlki İspanya topraklarında kalarak kabilelerden topladığı askerler ile ordusunu güçlendirip Romalıları İspanya'da karşılamak, ikincisi Pireneleri aşarak savaşı Roma topraklarına taşımaktı.⁷⁴

Hannibal, Roma'ya zaman tanıdığı takdirde savaşın I. Pön Savaşı'nın bir tekrarı olacağını bildiğinden savaşın Roma topraklarına götürülmesi gerektiğine inanmaktaydı.⁷⁵ Roma'yı kendi topraklarında yenerek ona bağlı kentlerin çözülmesini amaçlamıştı. Böylece Roma ordusunun İtalya'daki insan rezervi ve iaişe ikmalinin kesileceğini düşünüyordu.⁷⁶ Üstelik Hannibal'a göre savaş Afrika'da yapılır ve kaybedilirse bunun sonuçları çok daha kötü olabilirdi.⁷⁷

Hannibal casuslarından gelen bilgileri dikkate alarak saldırı planını kafasında hazırladı.⁷⁸ Pireneleri aşarak Fransa'nın güneyinden Alplere tırmanacak ve daha sonra Po Ovası'na inerek savaşı İtalya topraklarına taşıyacaktı. Bu plan doğrultusunda Pireneleri *Col de Parthus*'tan geçerek Roma'nın üzerine yürümeye başladı.⁷⁹ Zira Hannibal'ın ordusunu deniz üzerinden İtalya'ya götürmesi güvenli görünmüyordu. Nitekim I. Pön Savaşı'ndan sonra Roma da deniz gücünü geliştirmişti ve mevcut durumda Roma'nın 220, Kartaca'nın ise 100 adet savaş gemisi vardı.⁸⁰ Hannibal, Pireneleri geçtikten sonra Alplere yöneldi ve Po Ovası'na *Col de Clapier Geçidi*'ni kullanarak indi.⁸¹ Yoldaki kayıpları sonucunda sadece 20.000 piyadesi ve 6.000 atlısı kalmıştı.⁸² Fillerinden ise üç adedi hayattaydı.

Hannibal, Po Ovası'na indikten sonra II. Pön Savaşı'nda gerçekleşecek olan *Ticinus*, *Trebia* ve *Trasimene* Muharebelerinde, her birisinde tarihe geçecek taktikler uygulayarak Publius Cornelius Scipio ve Tiberius Sempronius Longus komutasındaki Roma ordularını yenerek İtalya'nın içlerine ilerledi.⁸³ Bu muharebelerden sonra Hannibal ordunun iaişesini sağlamak ve çevre şehirlerden katılan askerler ile ordusunu yenilemek için

---

⁷⁴ Daly; s. 11-15.

⁷⁵ Healy; s. 10.

⁷⁶ Dexter Hoyos; *The Carthaginians*, Routledge Press, London, 2010, s. 174. Daly; s. 12-13.

⁷⁷ H. H. Scullard; *A History of the Roman World: 753 to 146 BC*, Routledge Press, London, 2013, s. 260.

⁷⁸ Bk. Rose M. Sheldon; "Hannibal's Spies", *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence*, 3, 1986, s. 53-70.

⁷⁹ Mills; s. 42.

⁸⁰ John Prevas; *Hannibal's Oath: The Life and Wars of Rome's Greatest Enemy*, Da Capo Press, Boston, 2017, s. 53.

⁸¹ Freeman; s. 375.

⁸² Polybius; s. 3, 56.

⁸³ Baker; s. 54. Bu taktikler konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Murat Kılıç; "Hannibal'in Savaş Taktiklerine Genel Bir Bakış", *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (5), 2018, s. 25-60.

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2022, Sayı 34: 1-29

Geronium'a doğru hareket etti.⁸⁴ Hannibal'ın sürekli hareket hâlinde olması, ordusunun iaşesini temin etmek bağlamında tek bir bölgenin yetersiz kalacağını göz önünde bulundurmuş olmasından kaynaklanıyordu.⁸⁵

Hannibal, Geronium'da kışı geçirdikten sonra İtalya'nın güneyinde yer alan ve zengin bir bölge olan Apulia'ya doğru hareket etti. Bu bölgede Romalıların buğday deposu olarak kullandığı Cannae, Adriyatik Denizi'ne 8 kilometre uzaklıkta bulunmakta ve hem iktisadi hem de stratejik bir önem taşımaktaydı.⁸⁶ Roma, bu bölgedeki zeytinyağı ve hububata bağımlıydı ve Hannibal verimli Apulia Ovası'nı ve Cannae'yi ele geçirerek Roma'nın gıda kaynaklarını kesmeyi ve onu savaşa zorlamayı amaçlamıştı.

Kartaca ordusu Geronium'dan Cannae'ye intikal sürecinde Servius Geminus ve Atilius Regulus isimli iki konsülün komutasında bulunan Roma ordusu tarafından takip edildi. Roma senatosu onlara, konsüller Lucius Aemilius Paulus ve Gaius Tarentius Varro'nun gelmesini beklemelerini ve Hannibal ile çatışmadan kaçınmalarını emretmişti.⁸⁷ Konsüller, mart ve haziran ayları arasında Roma ordusuna asker toplamakla geçirdiler.⁸⁸ Bu iki isimden yalnızca Paulus'un savaş tecrübesi bulunan konsüller 216'da askere aldıkları yeni vatandaşlar ile Cannae'ye ulaştılar.⁸⁹

Roma, askerî güç açısından Hannibal'ın ordusundan sayısal olarak fazlaydı ve bununla Hannibal'ın caydırılması planlanmıştı. Polybius, Romalıların alana 8 lejyon getirmeye karar verdiklerini ve Roma tarihinde bunun daha önce hiç yaşanmadığını, Livy ise Roma ordusunun 87.000 kişi kadar olduğunu ifade etmiştir. Kartacalıların sayısı 42.000 olarak tahmin edilmektedir. 8.000 kişi ise garnizonda destek olarak bırakılmıştı.⁹⁰ Bir başka tahmin de Roma ordusunun 55.500 ağır silahlı, 8.000 hafif silahlı ve 6.000 atlı askerden oluştuğu ayrıca güçlendirilmiş iki kampta ise 2.600 ağır silahlı asker ve 7.400 hafif silahlı asker olmak üzere toplamda 79.000 kişinin yer aldığı, Hannibal'ın ordusunda ise 32.000 ağır silahlı, 8.000 hafif silahlı ve 10.000 atlı asker olmak üzere toplam 50.000 kişinin olduğu tespit edilmişti.⁹¹

Romalılar Cannae'deki ilk gün Aufidus Irmağı'nın kuzeyine kamplarını kurarak bölgeyi incelediler. Komuta Lucius Aemilius Paulus'taydı. Paulus, buldukları yakada arazinin düz ve düşmanın süvari

---

⁸⁴ Polybius; s. 3, 100.

⁸⁵ John F. Shean; "Hannibal's Mules: The Logistical Limitations of Hannibal's Army and the Battle of Cannae, 216 BC", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, (2), 1996, s. 159-187.

⁸⁶ Polybius; s. 3, 107.

⁸⁷ *age.*; s. 3, 106.

⁸⁸ *age.*; s. 3, 107.

⁸⁹ Mills; s. 72.

⁹⁰ Eve MacDonald; *Hannibal -Helenistik Bir Hayat-*, çev. Faruk Uysal, Hece Yayınları, Ankara, 2018, s. 200-201.

⁹¹ Alfred von Schlieffen; *Cannae, The Command and General Staff Schoolpress*, Kansas, 1931, s. 1.

açısından üstün olmasından ötürü savaşmaya isteksiz davrandı. Apulia'daki ikinci gün komuta Varro'ya geçti. Paulus'un karşı olmasına rağmen ırmağın kuzey yakasındaki kampı düşmana daha yakın bir pozisyonda konuşlandırdı.⁹²

Cannae'de üçüncü güne gelindiğinde Paulus, nehrin güney yakasında doğuya doğru bir başka kampın kurulmasını ve kuzeyde bulunan kampın da ilerletilmesini emretti. Hannibal bu kampı da kesin bir çarpışmadan kaçınarak taciz etti etmeyi sürdürdü.⁹³ Romalıların nehrin her iki yakasına da kamp kurmaları savaşmak için kararlılıklarını göstermekteydi. Buna ek olarak ana kampın üzerinde bulunan baskının da hafifletilmesi amaçlanmaktaydı. Hannibal, Roma'nın bu hareketine karşılık Cannae'de küçük bir birlik bırakarak nehrin kuzeyine, bugün San Ferdinando di Puglia'nın bulunduğu yükseltiye hem daha iyi savunma yapabileceği hem de iase problemlerini hafifletebileceği bölgeye ana kampını taşıyarak cevap verdi.⁹⁴ 31 Temmuz'da Hannibal kesin bir muharebe için askerlerini hazırladı ve 1 Ağustos günü nehrin kuzey yakasında bulunan Roma'nın ana kampına doğru ordusuna pozisyon aldırdı. O gün komuta konsül Paulus'taydı.⁹⁵ Ancak Paulus'un, Hannibal'ın çarpışma isteğine karşılık vermemesi ve Roma askerlerinin çıkış rampalarından dahi uzaklaşmaması neticesinde muharebe o gün gerçekleşmedi.

2 Ağustos 216 tarihine gelindiğinde Roma ordusunun komutası Konsül Varro'ya geçti. Varro, nehrin güney yakasındaki Cannae'nin önündeki her iki kampta yer alan askerlerini muharebe pozisyonuna soktu. Roma ordusu sağ kanadı Aufidus Irmağı'na, sol kanadı ise Cannae'nin bulunduğu tepelere dayanacak şekilde konuşlanmıştı. Kanatlarda Roma süvarileri bulunurken merkezde aralıkları daraltılmış ve derinlikleri arttırılmış Manipuluslardan müteşekkil Roma piyadesi yer aldı. 10.000 Triarii Roma kamplarını korumak için arkada bırakılmıştı.⁹⁶ Manipulusların derinliğinin arttırılmasının nedeni muharebe alanının dar olması ve Kartaca ordusunun merkezine güçlü bir baskı yapma isteğiydi.⁹⁷ Sağ kanatta bulunan süvarilerin komutasını Paulus, sol kanat süvarilerini Varro üstlendi. Merkezin kontrolü ise bir önceki yılın konsülleri Marcus Atilus ve Gnaeus Servilius'daydı.⁹⁸

Romalıların Cannae planı basitti. Süvari sayısı bakımından Kartaca ordusu üstün olsa da Roma piyadeleri ağır yenilgilerin alındığı Trebia ve Trasimane'de Hannibal'ın piyadelerine karşı direnmeyi başarmışlardı. Bu nedenle de konsüller, Kartaca süvarilerinin muharebede belirleyici bir rol

⁹² Polybius; s. 3, 110.

⁹³ *age.*; s. 3, 110-111.

⁹⁴ Goldsworthy; *Cannae*, s. 81.

⁹⁵ *age.*; s. 81-82.

⁹⁶ Polybius; s. 3, 113-117.

⁹⁷ Martin Samuels; "The Reality of Cannae", *Militaergeschichtliche Zeitschrift*, 47 (1), 1990, s. 23.

⁹⁸ Polybius; s. 3, 114.

alamadan Roma piyadelerinin düşman hattını bozacağına inanmaktaydılar. Bu düşüncede, Varro'nun muharebe için alan seçimi de etkiliydi. Sağ kanatlarını Aufidus'a ve sol kanatlarını da Cannae Tepelerine dayayarak düşman süvarilerinin Roma ordusunun arkasına sarkmasını engellemeyi ve Kartaca süvarilerinin etkinliği pasifleştirmeyi amaçlamıştı.

Hannibal'ın ordusunun sol kanadını Kelt ve İspanyol, sağ kanadını Numidialı atlılar korumaktaydı. Merkezde ise Afrikalı, İspanyol ve Keltlerden oluşan piyadeler vardı. Enteresant bir şekilde Kartaca piyadeleri dış bükey dizilmişlerdi. Bu dış bükeyin kanat uçlarında Hannibal'ın ağır Afrika piyadeleri bulunuyordu. Kartaca ordusunun sol kanadını Hasdrubal, sağ kanadını Hanno kontrol ediyordu. Merkezin kontrolü Hannibal'deydi.⁹⁹ Hannibal, ordusunu konuşlandırırken güneybatı yönünden esen Voltornus rüzgârını da dikkate aldı. Ordusunun sırtını bu rüzgâra vererek alandaki binlerce askerin çıkardığı tozdan korunurken bu tozun Romalıların yüzüne çarpmasını amaçlamıştı.¹⁰⁰

Hannibal askerî taktik olarak dünya tarihine ismini yazdırmıştı. Askerî istihbarat, muharebenin zamanının ve yerinin seçimi, savaş esnasında sürpriz yapmak, ordusunun güçlü ama düşmanın zayıf yönlerini savaşa yansıtmasını sağlamak, piyade ve süvarileri en etkin şekilde kullanmak ve rakibinin gücünü bilerek bu gücü düşmana karşı kullanmak konusunda Hannibal bir uzmandı.¹⁰¹ Üstelik henüz İspanya'da küçük bir çocukken Roma'ya karşı düşmanlığı olmuş bir asker olarak zihninde değişik taktikler geliştirmişti. Askerleri ile birlikte yaşamıştı. Atları sesle değil de dokunarak idare edebilmeyi onlara öğretmişti. Savaş esnasındaki haberleşmede aynalar ve işaretleri öne çıkarmış, aldatıcı süvari saldırılarında zayıf, gerçek saldırılarda güçlü atları kullanmayı, atları taşlı araziler üzerinde yürüterek savaşta güçlü olabilmelerini amaçlamıştı. Teb'li General Epaminandos'un *Delta taktiğini* alarak onu daha da geliştirmişti. Hannibal, Roma'nın Manipulus düzeninde, bu gruplar arasındaki hareket alanının daraltılması, süvarilerin kılıçla donatılıp hem süvari hem de piyade olarak kullanılması, Roma ordusu trompetlerle anlaştığı için ilk önce bu işi yapan Romalı askerlerin öldürülmesi ve Roma'nın ileriye doğru hamle yapan ezici gücünün düşmana karşı kullanılması gerektiğinin de farkına varmıştı.¹⁰²

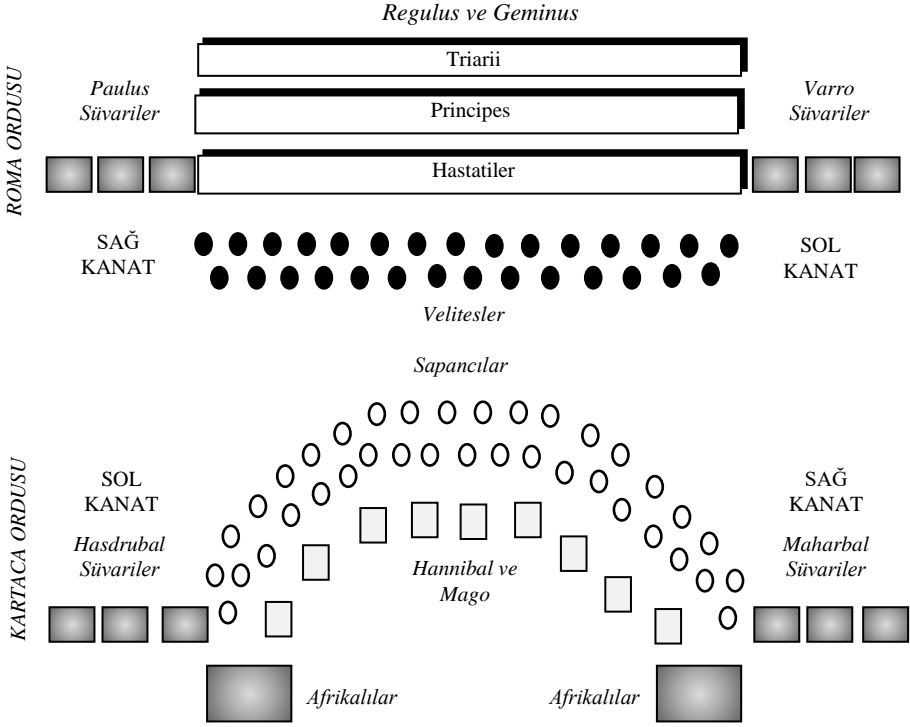
---

⁹⁹ Polybius; s. 3, 113-114.

¹⁰⁰ Plutarch; Lives III, *Pericles and Fabius Maximus, Nicias and Crassus*, çev. Bernadotte Perrin, Harvard University Press, Cambridge, 1916, s. 163. Prevas; s. 123-124.

¹⁰¹ Jones; s. 111.

¹⁰² Ross Leckie; *Alplerin Fatihi Hannibal*, çev. Başak Bingöl, Yurt Yayınları, Ankara, 1995, s. 105-107.

Kroki-1. Roma ve Kartaca Ordularının Cannae'deki Muharebe Düzenleri¹⁰³

Cannae Muharebesi tarafların birbirlerini taciz etmeleri ile başladı. Merkezde hafif piyadeler çarpışırken Kartaca'nın sol kanattaki süvarileri hücumla geçti. Romalılar sağ kanatlarına yapılan süvari hücumuna karşı koyamadı ve bozguna uğradı.¹⁰⁴ Plutarch'a göre henüz muharebenin başında Roma'nın sağ kanadındaki süvarilerin çözülmesine büyük bir yanlış anlaşılma neden olmuştu. Konsül Paulus, atı çarpışma esnasında yaralanınca atından inmişti. Bunu gören Roma süvarileri bunun bir emir olduğunu düşünerek atlarından inerek muharebeye devam etmişlerdi.¹⁰⁵ Böylece Kartaca süvarileri üstünlüğü ele alıp Roma'nın sağ kanadını muharebenin dışına sürmekte fazla zorluk çekmemişlerdi.

Piyadeler karşı karşıya geldiklerinde Kartaca ile Roma askerleri arasında ilk temas gerçekleşti. Hannibal'ın dış bükey dizilimi ilk temasta Roma saldırısının şok etkisini absorbe ederek düşmanın hızını yavaşlatmıştı.

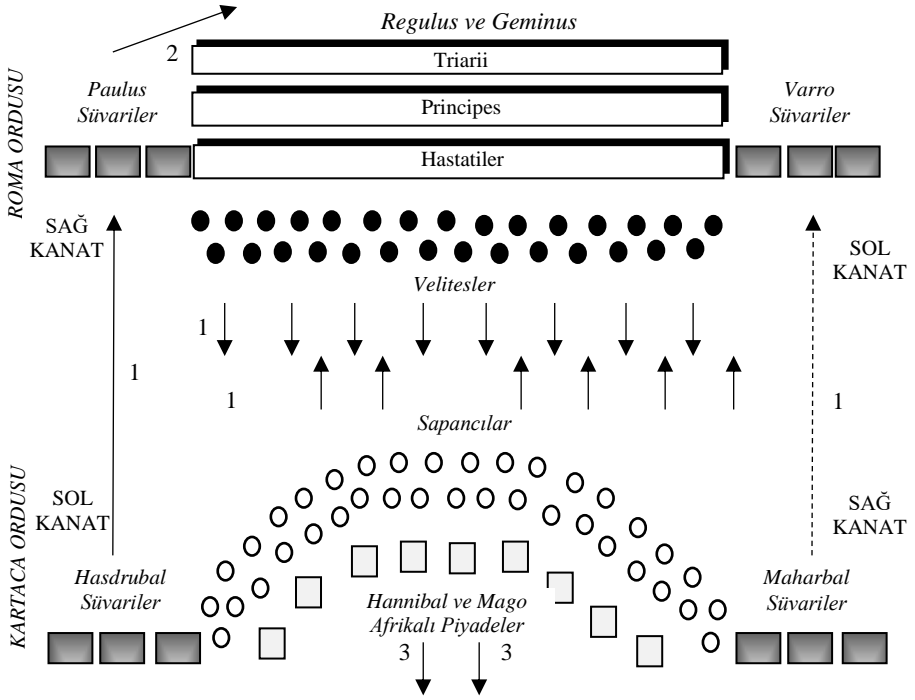
¹⁰³ Chris McNab; *The Roman Army: The Greatest War Machine of the Ancient World*, Osprey Publishing, Oxford, 2010, s. 58.

¹⁰⁴ Polybius; s. 3, 115.

¹⁰⁵ Plutarch; s. 165.

Üstelik Kartacalıların merkezinde bulunan Galyalılar, İspanyollar ve Keltlerin önceki zaferlerinden ötürü kendilerine güvenleri oldukça yüksek olduğundan Roma saldırılarına karşı koymakta başarılı olmuşlardı.

Muharebenin ilerleyen safhalarında Kartaca'nın dış bükey pozisyonu Roma baskısı ile önce geriledi ve daha sonra merkez, kanatların arkasına doğru iç bükey bir pozisyon almaya başladı. Hannibal'ın kuvvetleri, özellikle yaya askerleri sayıca çok azdı, piyadeler Roma kuvvetleriyle çarpışmaya başladığında Kelt ve Liberyalılar geri çekilmeye başladı. Hannibal'ın planı Trebia Muharebesi'nde öğrendiği zayıflıkları hattın merkezinde kullanarak Romalıları merkeze çekmekti.¹⁰⁶

1. Maharbal'ın süvarileri Varro'nun süvarilerini taciz ediyor. Aynı anda Velitesler ve Sapancılar savaşa başlıyorlar ve Hasdrubal'ın süvarileri Paulus'un süvarilerine (Roma'nın sağ kanadı) saldırı başlatıyor.
2. Paulus'un süvarileri savaştan kaçarak çekiliyorlar.
3. Merkezdeki savaş esnasında Hannibal'ın orduları dış bükey bir görünümünden iç bükey bir şekle geçiş yapıyorlar.

Kroki-2. Cannae Muharebesi'nin Harekât Planı¹⁰⁷

Romalılar ilerlemeye istekli olan piyadelerinin başarılı olduğunu düşünerek merkeze daha fazla Manipulus sürerek Kartaca merkezini bozmayı

¹⁰⁶ MacDonald; s. 204-205.

¹⁰⁷ McNab; s. 58.

amaçladılar. Bu hareket, her ne kadar Kartaca merkezindeki baskıyı arttırsa da Manipulusların düzenini bozdu. Hannibal'ın planı da böylece işlemeye başladı. Kartaca merkezini bozmayı başaramayan ve Kartaca ordusunun oluşturduğu çukurun içine giren dağınık Roma birlikleri kendilerini bir anda pusunun içinde buldu. Kartaca'nın gerilemesi bir anda durdu ve sağ ve sol kanatlardan merkeze dönük şekilde konuşlanmış ağır Afrika piyadeleri çukurun içindeki Romalıların kanatlarına doğru saldırıya geçti.

Roma ordusu için her şey bir anda değişti. Roma'nın sağ kanadını muharebe meydanından süren Hasdrubal'ın süvarileri Paulus'un süvarilerini katlederek hatta biraz da dinlenmiş olarak tekrar çarpışmaya döndü. Bunu gören Varro'nun sol kanattaki süvarileri muharebeye olanca hızıyla devam ediyor olmalarına rağmen muharebe alanından kaçmayı tercih ettiler.

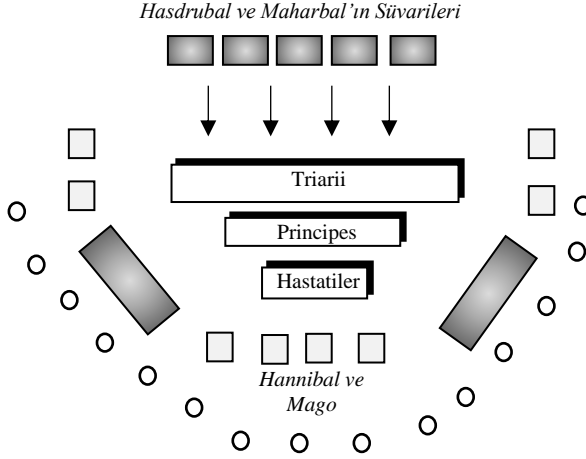
Roma ordusunun sağ ve sol kanatlarındaki süvarilerin muharebenin dışına itilmesi ile zaten muharebe düzeni gereğince bir yanında nehir, diğer yanında Cannae Tepeleri bulunan Roma ordusu ihtiyaç duyduğu geniş alanı bulamamış ve dar bir arazi şeridine sıkışıp kalmıştı. Üstelik kanatlarındaki zayıflık nedeniyle Kartaca ordusunun süvarileri ve Afrikalı birlikleri Roma ordusunu sağ ve sol kanatlardan kuşatmaya başlamışlardı. Artık Roma ordusu tam bir çemberin içinde, hareket etmeden katledilmeyi bekleyen büyük bir insan kitlesine dönüşmüştü. Kartaca süvarileri Roma ordusuna arkadan saldırarak bir çemberin içine aldı. Çemberin içinde kalan düzensiz ve yorgun Roma askerleri bütün gün Kartacalılar tarafından öldürüldü. Bazı askerler Kartacalıların yaptığı baskıdan ötürü sıkışmış ve kılıçlarını dahi kaldırma fırsatı bulamamışlardı. Roma ordusunun birçok üst düzey komutanı muharebe alanında öldürülürken birçokları askerleri ile birlikte muharebe alanını terk etmeyi tercih etmişlerdi. Hannibal ise bu zaferin gururunu yaşıyordu.

Muharebe bittikten sonra Hasdrubal ve Maharbal'ın bütün ısrarlarına rağmen Hannibal'ın askerlerinin yorgun olduğunu söyleyerek Roma üzerine yürümeyi geciktirmiş olması, onun en büyük hatalarından birisi olarak kayıtlara geçecekti ve Hasdrubal kendisine “zaferi nasıl kazanacağını bildiğini ama zaferin meyvelerini yemede yeteneksiz olduğunu” ifade edecekti.

Polybius'un verdiği rakamlara göre Cannae'de 70.000 Roma askeri öldürüldü. Çemberin içinde ölenlerin arasında yüksek rütbeliler de bulunmaktaydı. 80 senatör, 2 adet quaestor, 29 tribüne ek olarak Konsül Lucius Aemilius Paulus ve bir önceki dönemin konsülleri Marcus Attilius ve Gnaeus Servilius da öldürülenler arasında bulunmaktaydı.¹⁰⁸

---

¹⁰⁸ Polybius; s. 3, 116-117. Brizzi; s. 78.

Kroki-3. Cannae Muharebesi'nin Son Evresindeki Görünümü¹⁰⁹

Ancak Kartaca'nın Cannae'deki başarısı fazla sürmeyecek ve Romalılar önce Hannibal'ı İtalya'dan çıkaracak ve sonrasında hazırladıkları orduları ile savaşı Kartaca topraklarına taşıyacaklardı. Zama'da yapılacak olan II. Pön Savaşı'nın son raundunda Hannibal'ın ordusu son kez yenilecekti. Bu muharebeden sonra da Romalılar Kartaca'yı kuşatarak onu elde etmeyi düşünmeyecekler ama Kartaca'yı da akıllarından hiç çıkarmayacaklardı. Bu nedenle de 149 yılında başlayacak olan III. Pön Savaşı'nda Kartaca'yı işgal ederek sadece Kartaca kentini değil, Kartaca kültürüne bağlı beş kenti ve yedi kasabayı da tarihten sileceklerdi. Appian 70.000 sivilin bu savaşta yok edildiğini ifade ederken Polybius ise ölü sayısının çok yüksek olduğunu ve Kartaca halkının tamamen yok edildiğini belirtecekti.¹¹⁰ Kartaca'nın bu savaşlarda hesap etmediği en büyük yanılsı, yaklaşık yüz yıl sürecek olan bir savaşlar dizisini finanse etmede Roma kadar geniş kaynaklara sahip olmadığının farkında olmaması olmuştu.¹¹¹ Kartaca'nın gücü ve zenginliği ile ona göre yoksulluk içinde bulunan Roma'ya savaş ilan etmesi sakıncalıydı zira gümüş ve altın tükenirdi fakat fazilet, azim ve kararlık yok olmazdı.¹¹²

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma ile iki önemli sonuç elde edilmektedir. Bunlardan ilki, Roma İmparatorluğu ile Kartaca arasında üç evre hâlinde cereyan eden Pön Savaşlarının nedenleri her ne kadar siyasi gibi görünse de bu savaşların ve bu

¹⁰⁹ McNab; s. 58.

¹¹⁰ Ben Kiernan; "The First Genocide: Carthage, 146 BC", *Diogenes*, No.: 203, s. 27.

¹¹¹ Madalina Strehie; "The Punic Wars: A Clash of Civilizations in Antiquity", *International Conference Knowledge-Based Organization*, Vol. XXI, No.: 2, 2015, s. 651.

¹¹² Montesquieu; *Romalıların Yükselişi ve Çöküşü*, çev. Ahmet Saki, Köprü Yayınları, İstanbul, 2014, s. 27.

savaşlar içinde cereyan eden Cannae Muharebesi'nin arkasındaki asıl nedenin ekonomik olduğudur. Bu savaşlar serisi, Yunan-Pers ve Peloponnos Savaşları ile birlikte Antik Dönem'in üç büyük savaş serisinden birisidir. Ancak ilk ikisinin aksine Pön Savaşlarının nedenleri arasında ekonomik faktörler daha baskın görünmektedir. İlki daha çok medeniyetler arasındaki siyasal bir karşıtlıktan, ikincisi ise siyasal egemenlik kurma kaygılarından kaynaklanmaktadır.¹¹³ Pön Savaşlarına ve bunların zirvesini temsil eden Cannae Muharebesi'ne bu açıdan bakıldığında savaşların ekonomik dinamiklerinin diğer dinamiklerden daha baskın olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan biraz da ihtiyatlı yaklaşarak bu savaşları dünya tarihinin ekonomik nedenleri ağır basan ilk büyük savaşı olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim her iki devlet de bu savaşa girerken sadece kendi ekonomik çıkarlarının zedelenmesini değil aynı zamanda kolonilerinin ya da kolonileştirmek istedikleri toprakların tehlike altında olmasını da dikkate alarak hareket etmiştir.

Bu çalışmadan elde edilen ve birinci ile dolaylı ilişki içinde olan ikinci sonuç, Cannae Muharebesi'nde izlenen taktiğin Hannibal tarafından örs-çekiç taktiği olarak dünya tarihinde yer etmiş olması ve II. Pön Savaşları serisinde her iki devletin de savaşın finansmanı için stratejilerinde ekonomik kaygıları ön planda tutarak planlamaya başvurmalarıdır. Hannibal'ın kullandığı taktiğin ilk kez uygulanması yargısına ihtiyatlı yaklaşarak bu taktiğin Türk ordularının hilal taktiği ile de büyük benzerlikler taşıdığını vurgulamak gerekir.¹¹⁴ Hannibal'ın taktiği, II. Friedrich'in Loudon Muharebesi'nde izlediği *yandan kılıçlama* ve Büyük İskender'in Hindistan'da yaptığı Gaugamale Savaşı'nda izlediği *ani saldırı* taktikleri ile birlikte dünya tarihine giren üç büyük savaş taktiği arasındaki yerini almıştır.

II. Pön Savaşı içinde yer alan muharebelerin yürütülmesinde Roma ve Kartaca orduları harekâtın finansmanını da dikkate almışlar ve ekonomik çıkarları savaşın merkezine oturtmuşlardır. Hannibal'ın Roma Yarımadası'na giderken sürekli zengin kentleri ve tarım merkezlerini rotasının merkezine oturtması, yarımadaya girdikten sonra direkt olarak Roma'nın hububat deposu olan Cannae kentine yönelmesi ve ordusunun finansal zorluklarını dikkate alarak hareket etmesi hatta Cannae Muharebesi'nde bile doğrudan sonuca odaklı bir taktik kullanmış olması bunun göstergesi olmalıydı. Roma ise bir yandan Hannibal'ın lojistik bağlantılarını kesmek bir yandan altın ve gümüş topladığı kentleri Roma müttefiki yaparak onun bu hamlesini etkisiz bırakmak ve bir diğer yandan da konsül Quintus Fabius Maximus Verrucosus'un yaptığı

---

¹¹³ Thomas R. Martin; *Eski Yunan*, 2. Baskı, çev. Ümit. H. Yolsal, Say Yayınları, İstanbul, 2014, s. 171-217 ve 251-299.

¹¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail H. Uzunçarşılı; *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, 2. Baskı, C 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.

gibi doğrudan bir savaşa girme zamanını uzatarak Hannibal’i her türlü kaynaklardan uzak tutarak onu ekonomik yönden de çökertmeyi amaçlamış olmalıydı.

Kaynaklar

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali-KÖKER, Levent; *İmparatorluk’tan Tanrı Devleti’ne*, 6. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, 2006.

AKINBOYE, Goke; “Why Was Carthage Destroyed? A Re-Examination from an Economic Perspective”, *Journal of Philosophy and Culture*, 5 (1), 2014, s. 115-157.

BAKER, Simon; *Eski Roma*, çev. Ekin Duru, 2. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2013.

BISHOP, M. C.-COULSTON J. C.; *Kartaca Savaşlarından Roma’nın Düşüşüne Roma Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, çev. Samet Özgüler, Selenge Yayınları, İstanbul, 2020.

BOATWRIGHT, Mary T. vd.: *The Romans -From Village to Empire-*, Oxford University Press, New York; 2004.

BRIZZI, Giovanni; “Dünyanın Fethi: MÖ 264-121”, *Antik Roma*, Ed. Umberto Eco, çev. L. T. Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2021, s. 62-96.

BURBARN, Jane-COOPER, Frederick; *İmparatorluklar Tarihi*, çev. A. A. Çağlayan, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011.

BURTON, Paul J.; “First Punic War (264-241 BCE)”, *The Encyclopedia of Diplomacy*, Ed. Gordon Martel, 2018, s. 1-4.

CAMPBELL, Brian; “Diplomacy in the Roman World (c. 500 BC-AD 235)”, *Diplomacy and Statecraft*, Vol. 12, No.: 1, 2001, s. 1-22.

CHURCH, Alfred J.-GILMAN, Arthur; *Kartaca -Bir Afrika İmparatorluğu’nun Yükselişi ve Çöküşü-*, çev. Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul, 2021.

COCO, Angela; *Cause, Course and Consequence: The Punic Wars (264 BCE to 146 BCE)*, Honors Thesis Collection, Wellesley College, USA, 2019.

COLE, Myke; *Legion Versus Phalanx: The Epic Struggle for Infantry Supremacy in the Ancient World*, Osprey Publishing, London, 2018.

CORNELL, Tim-MATTHEWS, John; *Roma Dünyası*, çev. Şadan Karadeniz, Atlashı Büyük Uygurliklar Ansiklopedisi, C 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

DALY, Gregory; *Cannae: The Experience of Battle in the Second Punic War*, Routledge Press, London, 2005.

DEMİRCİOĞLU, Halil; *Roma Tarihi*, 2. Baskı, C 1, B. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

DIAKOV, V.-KOVALEV, S.; *İlk Çağ Tarihi*, çev. Özdemir İnce, C II, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

FLAPPER, Bjorn; *The Greatest Generals of the Second Punic War*, Unpublished Master Thesis, Leiden University, Leiden, 2012.

FREEMAN, Charles; *Mısır, Yunan ve Roma*, 3. Baskı, çev. S. Kemal Angı, Dost Yayınları, Ankara, 2010.

GOLDSWORTHY, Adrian; *Cannae*, Cassell Publishing, London, 2002.

GOLDSWORTHY, Adrian; *Fall of Carthage*, Cassell Publishing, London, 2000.

HEALY, Mark; *Cannae 216 BC: Hannibal Smashes Rome's Army*, Osprey Publishing, Oxford, 1994.

HEATON, Herbert; *Avrupa İktisat Tarihi*, C I, çev. M. A. Kılıçbay-O. Aydoğuş, Teori Yayınları, Ankara, 1985.

HOWGEGO, Christopher; "The Supply and Use of Money in the Roman World 200 BC to AD 300", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 82, 1992, s. 1-31.

HOYOS, Dexter; *The Carthaginians*, Routledge Press, London, 2010.

JONES, Peter; *Geldim Gördüm Yendim*, çev. Funda Sezer, Say Yayınları, İstanbul, 2016.

KEPPIE, Lawrence; *The Making of the Roman Army: From Republic to Empire*, Routledge Press, London, 2005.

KESSLER, David-TEMİN, Peter; "The Organization of the Grain Trade in the Early Roman Empire", *Economic History Review*, 60 (2), 2007, s. 315-332.

KIERNAN, Ben; "The First Genocide: Carthage, 146 BC", *Diogenes*, No.: 203, s. 27-39.

KILIÇ, Murat; "Hannibal'in Savaş Taktiklerine Genel Bir Bakış", *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (5), 2018, s. 25-60.

KÜÇÜKKALAY, A. Mesud; *Dünya İktisat Tarihi*, 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2021.

LECKIE, Ross; *Alplerin Fatih Hannibal*, çev. Başak Bingöl, Yurt Yayınları, Ankara, 1995.

LERNER, Robert E. vd.; *Western Civilization*, 11th Edition, W. W. Norton and Company Inc., USA, 1988.

MACDONALD, Eve; *Hannibal -Helenistik Bir Hayat-*, çev. Faruk Uysal, Hece Yayınları, Ankara, 2018.

MARTIN, Thomas R.; *Eski Yunan*, 2. Baskı, çev. Ümit. H. Yolsal, Say Yayınları, İstanbul, 2014.

MATTIGLY, Harold; “The First Age of Roman Coinage”, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 19, 1929, s. 19-37.

MCKAY, John P. vd.; *A History of World Societies*, 5th Edition, Houghton and Mifflin Company, USA, 2000.

MCNAB, Chris; *The Roman Army: The Greatest War Machine of the Ancient World*, Osprey Publishing, Oxford, 2010.

MILLS, Clifford W.; *Hannibal*, Infobase Publishing, New York, 2008.

MONTESQUIEU; *Romaluların Yükselişi ve Çöküşü*, çev. Ahmet Saki, Köprü Yayınları, İstanbul, 2014.

MOREL, Jean Paul; “Early Rome and Italy”, *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*, Ed. Walter Scheidel vd., Cambridge University Press, UK, 2008, s. 487-511.

NEPOS, Cornelius; “Hamilcar ve Hannibal”, çev. Mehmet Ali Kaya, *Bellefen*, C 54, S 211, 1990, s. 1221-1232.

NOBLE, Thomas F. X. vd.; *Western Civilization*, Vol. 1, Houghton Mifflin Company, USA, 1998.

ÖZÜSAĞLAM, Z. Mutlu; *Marius'un Ordu Reformu Öncesi ve Sonrasında Legio'nun Kuruluş ve Muharebe Düzeni*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2014.

PLUTARCH; Lives III, *Pericles and Fabius Maximus, Nicias and Crassus*, çev. Bernadotte Perrin, Harvard University Press, Cambridge, 1916.

POLYBIUS; *The Histories*. C I-II-III, çev. W. R. Paton, Harvard University Press, Massachusetts, 2010.

PREVAS, Jonn; *Hannibal's Oath: The Life and Wars of Rome's Greatest Enemy*, Da Capo Press, Boston, 2017.

RENATUS, Flavius Vegetius; *Roma Savaş Sanatı*, çev. S. Özgüler, K. A. Çetinalp, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.

RICH, John-SHIPLEY, Graham (Ed.); *War and Society in the Roman World*, Routledge Press, New York, 1993.

ROBERTS, J. M.; *Dünya Tarihi*, C I, çev. İdem Erman, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011.

SAMUELS, Martin; “The Reality of Cannae”, *Militaergeschichtliche Zeitschrift*, 47 (1), 1990, s. 7-31.

SANTOSUOSSO, Antonio; *Storming the Heavens: Soldiers, Emperors and Civilians in the Roman Empire*, Westview Press, Colorado, 2001.

SCHLIEFFEN, Alfred von; *Cannae*, The Command and General Staff Schoolpress, Kansas, 1931.

SCULLARD, H. H.; *A History of the Roman World: 753 to 146 BC*, Routledge Press, London, 2013.

SHEAN, John F.; “Hannibal’s Mules: The Logistical Limitations of Hannibal’s Army and the Battle of Cannae, 216 BC”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, (2), 1996, s. 159-187.

SHELDON, Rose M.; “Hannibal’s Spies”, *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence*, 3, 1986, s. 53-70.

STEPANIUK, Daniel R.; *Strategies of the Second Punic War*, Unpublished Master of Defence Studies, Canadian Forces College, Canada, 2014.

STRECHIE, Madalina; “The Punic Wars: A Clash of Civilizations in Antiquity”, *International Conference Knowledge-Based Organization*, Vol. XXI, No.: 2, 2015, s. 650-655.

TAYLOR, Michael J., *Roman Infantry Tactics in the Mid-Republic: A Reassessment*, *Historia*, 63 (3), 2014.

TAYLOR, Michael J.; “The Evolution of the Manipular Legion in the Early Republic”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 69 (1), 2020, s. 38-56.

ULLRICH, J.; *Das Kriegswesen im Wandel der Zeiten*, Leipzig, 1940.

UZUNÇARŞILI, İsmail H.; *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, 2. Baskı, C 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.

VERGILIUS; *Aeneas*, çev. İsmet Z. Eyüboğlu, 3. Baskı, Payel Yayınları, İstanbul, 2015.

WUKITSCH, Tom (Instructor); *Carthage and Roman North Africa*, ALRI History 303, 2011.